

DİLBİLİMSEL TİPOLOJİ VE TÜRKÇE

Bu çalışma, 21 Şubat 2020'de Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ve Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin düzenlediği "Tipoloji ve Türkçe" konulu konferansta sunulan metnin makale olarak yeniden düzenlenmiş biçimidir.

Öz: Tipoloji genel olarak dillerin farklılıkları ve genetik akrabalıkları sorununa eğilen bir dilbilim disiplini. Tipoloji farklılıklara odaklanırken, dünya dillerinin benzerliklerine odaklanan dil evrenseli araştırmacılarına yakın durmaktadırlar. Hatta günümüzde dilbilimsel tipoloji ve dil evrenseli araştırmalarının neredeyse birlikte hareket ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Esasında genel dilbilim ve tarihsel dilbilim alanları da doğal insan dilleri sorununu benzer yaklaşımlarla ele almaktaydı. Ancak günümüzde çağdaş teknik olanaklarla yüzlerce hatta binlerce dünya dilini karşılaştıran, benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyan çalışmalar genellikle dilbilimsel tipoloji adıyla yapılmaktadır. Dünyada devam eden büyük çaplı dilbilimsel tipoloji çalışmaları dünya dillerinin birbirlerine sanıldığından çok daha az benzediğini, kültürün dili büyük ölçüde farklı hale getirdiğini ve dillerin tipolojik özelliklerinin durağan bir görünümde olmadığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda güçlü eklemeli görünümüyle dünya tipologlarının dikkatini çeken Türkçenin de yeni tipolojik eğilimler geliştirme potansiyeli her zaman vardır. Nitekim günümüz Türkiye Türkçesinin gerek bazı biçimbilgisel ve gerekse bazı sözdizimsel kategorilerin işaretlenmesinde, "tipik" olandan uzaklaşma eğilimi gösterdiği ve kendine bazı alternatifler geliştirdiği gözlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Türk Dilleri, Dil Bilimsel Tipoloji, Biçim Bilgisel Tipoloji, Söz Dizimsel Tipoloji.

Linguistic Typology And Turkish

Abstract: Typology is one of the linguistic disciplines that focuses on the problem of differences in languages and their genetic relationships. While linguistic typology deals with differences, it is close to researchers of language universals that study the similarities of world languages. In fact, it would not be wrong to claim that linguistic typology and language universals today act almost together. Actually, the fields of general linguistics and historical linguistics also dealt with the problem of natural human languages with similar approaches. However, today, studies that compare hundreds and even thousands of world languages with contemporary technical facilities and reveal their similarities and differences are generally carried out under the name of linguistic typology. The large-scale linguistic typology studies in the world acknowledge that world languages are even less similar to each other than assumed, culture makes language greatly different, and the typological characteristics of languages are not stationary. In this sense, attracting the attention of world typologists with its strong additive feature, Turkish always has the potential to develop new typological trends. As a matter of fact, it can be observed that contemporary Turkish tends to move away from the "typical" and develops some alternatives to itself in coding some morphological and syntactic categories.

Keywords: Turkish, Turkic Languages, Linguistic Typology, Morphological Typology, Syntactic Typology.

TÜRKÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
49. SAYI / VOLUME
2021-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Prof. Dr.
Muna YÜCEOL ÖZEZEN

Çukurova Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.

mozezen@cu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1880-2143

Gönderim Tarihi

Received
02.03.2020

Kabul Tarihi

Accepted
26.04.2021

Atf

Citation

YÜCEOL ÖZEZEN, Muna
(2021), "Dilbilimsel Tipoloji ve
Türkçe", *Türkük Bilimi Araştırmaları*, (49) 117-133.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Genel bir sözcük olarak ele alınırsa tipoloji (typology) “tip belirlemesi yapan, tipik yapıları tespit etmeyi amaçlayan bilim” demektir. Esasında bu terim birçok bilim dalının terminolojisinde yer almaktadır. Burada ele alınan tipoloji kavramı dilbilimsel tipolojidir (linguistic typology) ve adından da anlaşılacağı üzere bir dilbilim disiplini. Dilbilimsel tipoloji bir yanıyla genel dilbilim, bir yanıyla da tarihsel dilbilim ile aynı güzergâhta yan yana ilerlerken bir yanıyla da dil evrenselleri (language universals) araştırma alanına ters istikametten yaklaşır. Tipoloji dünyadaki doğal insan dillerinin (natural human languages) farklılıkları üzerine odaklanır.¹ Böylece hangi diller birbirleriyle akraba olabilir, hangi diller genetik olarak aynı kökten gelişmiş olabilir, sorularına cevap arar. Benzer bir biçimde genel dilbilim de dil ailelerini tespiti odaklanır. Genel dilbilim alanındaki ilk çalışmalar 18. yüzyılın sonunda başlamış ve günümüzde bilinen ilk dil aileleri (Hint-Avrupa, Hami-Sami gibi) ilk olarak bu yüzyılda tespit edilmiştir. Tarihsel dilbilim, bir dilin artzamanlı bir yaklaşımla tarih boyunca geçirdiği değişimleri ortaya çıkarmayı amaçlar ve bu süreçte o dilin karşılaştığı başka dillerle olan temas noktalarını, temas eden dillerin benzerlik ve farklılıklarını da ortaya koymaya çalışır. Günümüzün güncel araştırma alanlarından birini oluşturan dil evrenselleri ise doğrudan doğruya doğal insan dillerinin benzerliklerini ortaya koymayı kendine amaç edinmiştir.

Aslında dil evrenselleri sorunsalı, çağımızın en ünlü dilbilimcilerinden biri olan Avram Noam Chomsky’nin Evrensel Dilbilgisi arayışıyla da paralellik gösterir. Bilindiği gibi, bir rasyonalist olan Chomsky, özellikle geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında büyük bir popülerlik kazanan bu modelinde, Descartes’ten ve Port Royal Mantık Ekolü’nden ilhamla, dillerin zihinsel alanda aynı mantıksal forma (logical form, deep structure) sahip olduklarını, insan aklının aynı zihinsel süreçlerle ortak soyut bir gramer ürettiğini, dillerin aslında yalnızca bu soyut grameri somut düzleme taşıırken yani “dile getirirken” yani sesbilgisel formda (phonological form, surface structure) farklılaştığını söylemekteydi. Buna göre, Chomsky’nin, “Acaba bütün doğal insan dillerinin paylaştığı bu soyut gramer nasıl bir gramerdir?” sorusu ile dil evrenselleri araştırmacılarının, “Acaba bütün doğal insan dillerinin paylaştıkları temel özellikler hangileridir?” soruları paralellikler taşımaktadır. Çünkü dil evrenselleri araştırmacılarının dillerin somut düzlemlerinde tespit ettikleri ortaklıklar belki de Chomsky’nin aradığı soyut evrensel dilbilgisinin nüveleriydi. Ama bugün gelinen noktada, dilbilim dünyasında evrensel bir dilbilgisi arayışından büyük ölçüde vaz

¹ Bilindiği gibi doğal olmayan yani çift eklemli (double articulated) olmayan insan dilleri ve ayrıca doğal hayvan dilleri de var.

geçilmesi eğilimi doğmuştur ve evrensel bir dilbilgisi modeli bugün fazlaca kurgusal bulunmaktadır.² Zaten Chomsky'nin herhangi bir dili inceleyerek de evrensel modele ulaşabileceği görüşü (kendisi çalışmalarında daha çok İngilizceyi taban alır), dünyada incelenen dillerin sayısı arttıkça ve bunların benzemez yanları ortaya konuldukça doğal olarak geçersiz bir hâl almıştır. Benzer bir biçimde, dillerin benzerlikleri konusu da elde edilen ve şimdilik çok da tatmin edici olmayan birtakım sonuçlardan ibaret durumdadır. Esasında dilbilimsel tipoloji ve dil evrenselleri araştırmacılarının karşılaştırdıkları dillerin “değişkenler”ini (varyantlar, parametreler) ayıkladıktan sonra ellerinde kalan “değişmezler” dil evrenselleri olarak karşımıza çıkar. Ancak yine de her iki alanın araştırmacılarının “dil evrenseli” teriminden çok “güçlü eğilim”, “dil evrenseli adayı” terimlerini tercih ettikleri, inceledikleri bütün dillerin ortak gibi görünen özellikleri konusunda bile temkini elden bırakmadıkları dikkati çekmektedir. Dilbilimsel tipoloji literatüründe akla gelen ilk isimlerden biri olan Amerikalı antropolog ve dilbilimci Joseph H. Greenberg'in, ilk kez 1963 yılında yayımlanan ünlü makalesinde, içerisinde Türkçenin de olduğu 30 dili karşılaştırdıktan sonra (ve yalnızca bu sınırlılıkta bile) “mutlak evrenseller”den (nonimplicational universals) çok “sezdirimsel evrenseller”in (implicational universals) varlığından söz etmesi de elde edilen bulguların zayıflığıyla ilgili olmalıdır. Nitekim Greenberg belirlenen evrensellerin istisnası olmayacağını garanti edilemeyeceğini de özellikle vurgulamaktadır (Greenberg, 1990: 40).³ Dil evrenselleriyle bu temkin ve çekincelerin birkaç nedeni var:

1- Bugün dünyada bilinen tahmini 6500 dilin hepsi arşivlenmiş, belgelenmiş, hepsinin sözlükleri ve gramerleri yazılmış değildir.⁴

² Bugün hâla Evrensel Dilbilgisi'nin ve bebeklerin dil edinim süreçlerinde doğal olarak bir Dil Edinim Mekanizması'na (Language Acquisition Device) sahip oldukları görüşünün savunucuları varsa da (Derek Bickerton ve kısmen Steven Pinker gibi), bu görüşlerin tam karşısında duran, Evrensel Dilbilgisi'ni ve Dil Edinim Mekanizması'nı bir efsaneden ibaret gören ve bebeklerin dil edinim süreçlerini biyolojik olarak değil bilişsel olarak açıklayan araştırmacıların sayısı çok daha fazladır (Michael Tomasello, Nicholas Evans, Stephan C. Levinson gibi).

³ Dünya dillerinin her birinde sesbirim bulunması mutlak veya kısıtsız bir evrenselken, yüklemi sonda tutan bir dilin edatı da genellikle ismin sonuna getirmesi (yani postpozisyonlu bir dil olması) veya edatı ismin başında tutan (yani prepozisyonlu) bir dilin biçimbilgisel olarak bükümlü bir dil olma olasılığının yüksek olması sezdirimsel evrensellerdir.

⁴ Bu sayı, bu konuda öne sürülen sayıların genel bir ortalamasıdır. Esasında dil-lehçe ayrımının tam olarak yapılamaması nedeniyle bugün dünyada kaç dil olduğu sorusuna farklı cevaplar verilmektedir. Örneğin genel görünümüyle bir tipoloji çalışmasından çok bir dil envanteri çalışması olarak dikkat çeken ve 2009 yılı itibarıyla bilgilerin sürekli güncellendiği bir internet yayınına dönüşen *Ethnologue*'da son olarak kullanıcılarıyla 7117 sayısı paylaşmıştır (*Ethnologue*, www.ethnologue.com (Erişim tarihi: 18.10.2020)). Tore Janson, bugün dünyada tahmini 7.000 dil olduğunu belirtmekte, dil-lehçe ayrımı yapmanın güçlüğüne, dilin aynı zamanda bir toplumsal ve / veya siyasi bir bağlılığı ve ortak kültürü ima etmesine ve

2- Bugün dünyada bilinmeyen, henüz keşfedilmemiş kabileler ve buna bağlı olarak keşfedilmemiş diller vardır (Özellikle günümüzde hâla avcı-toplayıcı bir yaşam süren kabileler ve bunların dilleri gibi).

3- Geçmişte keşfedilme fırsatı bulamamış, varlıklarından haberdar olmadığımız nice etnik grup dilleriyle birlikte -doğal veya doğal olmayan nedenlerle- sessiz sedasız yok olup gitmişlerdir.

4- Doğal insan dilleri sanıldığından çok daha fazla metaforik ve metonimik ifade ve kalıp söz barındırır.

Sondan başlamak gerekirse: Dördüncü nedene bakılırsa dillerden mecazları, metaforik ve metonimik ifadeleri ve kalıp sözleri çıkarınca elde çok az şey kalır ve benzerlikler büyük ölçüde yalnızca bu elde kalan çok az şeyde görülmektedir. Çünkü doğal insan dillerini diğer bütün iletişim biçimlerinden ayıran en önemli özellik dillerin mecaz dünyaları, metaforik ve metonimik ifadeleri ve kalıp sözleridir. Belirtildiği gibi bunlar herhangi bir dilde sanıldığından çok daha fazla yer kaplar ve esasında bir dilden bunlar çıkarıldığında dil, kuru ve mekanik bir şey olur ve doğallığını yitirir. Ve mecazlar, metaforik ifadeler ve kalıp sözler genellikle bir dilin en kendine özgü yanlarıdır. Bu kendine özgülük, doğrudan doğruya o dilin yapı-şık olduğu toplumun kültürünün farklılığından kaynaklanır. Dünya hızla bir ortak küresel kültür bağlamında yeniden biçimlense de kültürlerin hâla birbirlerinden hatırı sayılır ölçüde farklılıklar gösterdiği bir gerçektir. Aksi hâlde Hazar kıyılarında yaşayan bir Kafkas halkı olan Archilerin dilinde bir fiilin 1 buçuk milyonu aşkın kategoride çekimlenebilmesi (Chumakina vd., 2008: 63), Kanarya Adaları'ndaki Silbo Gomero dilinde yalnız 2 ünlü ve 4 ünsüz sesbirimin olması, her sesbirimin ve sözcüğün ıslıkla dile getirilmesi ve bu ıslık dilinin yaklaşık 5 km²'lik bir alanda iletişimi mümkün kılması (*UNESCO, Intangible Cultural Heritage*, www.ich.unesco.org Erişim tarihi: 20.11.2020), Papua Yeni Gine'de kullanılan Yabem dilinde edilgen yapı olmaması (Bradshaw-Czobar, 2005) veya bir Nijer-Kongo dili olan Wolof'ta fiillerin biçimbilgisel olarak hiç çekimlenmemesi, bunun yerine çekimin kişiyi, yönü, zamanı ve odağı işaretleyen zamirlerle yapılması (*Wikipedia*, www.tr.qaz.wiki Erişim tarihi: 18.11.2020) başka nasıl açıklanabilir? Tam bu noktada iki Amerikalı araştırmacının Edvard Sapir ve

bu ayırlamanın yalnızca dilbilimsel olgularla yapılmamasına bağlamaktadır (2016: 37-43). Roland Breton'un aktardığına göre ise David Dalby *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities 1-2* (Linguasphere Yayınları, Hebron, Galler, 2000) adlı çalışmasında 13.840 "iç dil", 4994 "dış dil" ve 8881 "lehçe" tespit etmiştir (2017: 15). Burada "dış dil" terimiyle bir dil ailesinin kullanıcı sayısı, yazınsallık vb. bakımlarından en iyi temsilcileri, "iç dil" terimiyle bunların dışındaki üyeleri, "lehçe" ise "iç dil" in kendi içindeki bölünmeleri kastedilmektedir.

Benjamin Lee Whorf'un Sapir-Whorf Teoremi diye bilinen yaklaşımlarını hatırlamak gerekiyor: Kültür bir toplumun her parametresi gibi dili için de en önemli belirleyici ve onu diğerlerinden ayırıcı bir özelliktir.

Sıralanan ilk üç neden ise bize doğal insan dillerinin ortak yanları üzerine elde edilen bir bulgunun her an yanılgılabilmekle olasılığı olduğunu gösterir. Bu bağlamda, araştırmacıların, genel olarak, belki de kendilerini en azından makro dil ailelerine götürebilecek bir veri olması arzusuyla elde ettikleri hiçbir bulguya kesin bir dil evrenseli gözüyle bakılamamakta ve belirtildiği gibi benzerlikler genellikle “dil evrenseli adayı” olarak değerlendirilmektedir. Hatta kendine özgü parametreleri olan yeni diller keşfedildikçe, bir dil evrenseli adayı gibi görünen özellikler de artık yalnızca birer “güçlü eğilim” olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, günümüz tipoloji ve dil evrenselleri araştırmalarının önde gelen ismi Bernard Comrie'nin de “gerçek evrensellik” yerine sıklıkla “güçlü eğilim”, “sezdirimli evrensellik”, “sezdirimsiz evrensellik” terimlerini kullandığı dikkati çekmektedir (2005: 32-45). Bu duruma dünya dillerinin mümkün altı basit cümle tipinden örnek verilebilir:

Ö+Y+N,

Ö+N+Y,

Y+Ö+N,

Y+N+Ö,

N+Ö+Y ve

N+Y+Ö.

Bugün son iki tip cümlelerin dünya dilleri içindeki temsili çok düşüktür. Başka bir deyişle, son iki tipin örneği olarak sıralanabilecek çok az sayıda dil vardır. Ancak bunun böyle olması, son iki tipin dil evrenseli adayı olma olasılığını azaltmaz; tam tersi ilk dört tip cümlelerin de dil evrenseli olma olasılığını güçlendirmez. Bunlar olsa olsa, bugün dünyada ilk dört tipin temsilcisi olan daha fazla halk olduğu anlamına gelir ki bu durum dilsel değil tarihsel, siyasal ve jeolojik bir veridir. Bizi savaşların, kıyımların, soykırımların, göçlerin ve jeolojik felaketlerin tarihi gibi dildışı verileri de aynı anda ele almaya zorlar. Bu verileri bir bütün olarak şöyle yorumlamak mümkündür: Dünyadaki dillerin dağılımlarına ve konuşur sayılarına bakıldığında bazı halkların avantajlı oldukları veya kendilerine avantaj yarattıkları, bazı dillerin dezavantajlı oldukları ve bazı dillerin ise halklarıyla beraber yok olup gitmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Emine Yılmaz dillerin benzerliklerini 4 nedene bağlıyor (2016: 8):

1- Benzerlikler, ortak anadilden gelebilir, genetikdir.

2- Benzerlikler dil ilişkileri sonucunda ortaya çıkmış olabilir.

3- Benzerlikler rastlantısal olabilir.

4- Benzerlikler evrensel bir eğilime bağlı olarak ortaya çıkmış olabilir.

İnsanlığın yazılı tarihinin çok yeni olduğu ve belge yoksunu olduğumuz gerçeğine, bir de Yılmaz'ın 2. ve 3. maddede sıraladığı olasılıklar eklenirse, dil evrenselliği araştırmalarının ne kadar zorlayıcı olduğu anlaşılır. Üstelik, belirtildiği gibi, tipoloji ve dil evrenselliği araştırmacılarının sık sık antropolojik, etnolojik ve sosyolojik veri ve bulguları da dikkate almak zorunda oldukları da unutulmamalıdır. Bütün bunlardan sonra dil evrenselleri araştırmacıları “Bütün dillerde bildirişimin temel ögesi yüklemidir.”, “Bütün dillerde anlamlı ve görevli biçimbirimler vardır.”, “Bütün dillerde en küçük yapı taşları sesbirimlerdir ve sesbirimler sınırlı sayıdadır.”, “Bütün dillerde ünlü sesbirimler vardır.”, “Bütün dillerde eksilti vardır.”, “Bütün doğal insan dilleri çift eklemlidir.” gibi bildik önermelerin dışına pek çıkamamışlardır (Bu evrenseller de büyük ölçüde hâla Joseph H. Greenberg'in 1963'te belirlediği ve bu çalışmalar için klasik bir bilgiye dönüşmüş olan 45 dil evrenselidir (Greenberg, 1990; Özalan, 2008).).

Dil evrenselleri araştırmacıları, aslında dillerin diğer dillere kıyasla kendine özgü yanlarının (hatta zaman zaman herhangi bir dilin kendi varyantlarının) sayısının çok daha fazla sayıda olduğunu bilmelerine rağmen dil evrensellerinin peşinden koşmaya devam ediyorlar ve koşu yolunda sık sık ve kaçınılmaz olarak tipologlarla karşılaşılıyorlar. Tam bu noktada bugün dünyada sürdürülen 4 büyük projeden söz etmek yerinde olacaktır:

1- LACITO: *Langues et Civilisations á Tradition Oral* ifadesinden kısaltmadır. 1976'da André-Gerges Haudricourt tarafından Fransa'da oluşturulan bir projedir ve Centre National de la Recherche Scientifique adlı kurum tarafından desteklediği için CNRS-LACITO veya LACITO-CNRS olarak da bilinmektedir. Proje çalışanları dilbilimciler ve dilbilimsel antropologlardır. Elde edilen veriler tarihsel dilbilim, toplumdilbilim, ruhdilbilim, sözlükbilim ve kültür araştırmaları bakımından analiz edilmektedir. Projenin amacı dünyadaki eksik belgelenmiş dillerin tanımını, dokümantasyonunu ve analizini yapmaktır. Şu ana kadar proje kapsamında 232 dil belgelenmiştir. 20 yıl önce dünyanın ölmekte olan dillerinin sesbilgisel olarak arşivlendiği *Pangloss Koleksiyonu* da oluşturulmaya başlanmıştır.

2- *The Universals Archive*: Almanya'da Konstanz Üniversitesi tarafından hazırlanan bir veri tabanıdır. Bu veri tabanında 2029 dilsel özelliğin dillere göre dağılımları verilmektedir.

3- *WALS*: Bu ad, *World Atlas of Language Structures* ifadesinden kısaltmadır. Türkiye'ye büyük ölçüde Nadir Engin Uzun'un tanıttığı *WALS* (2012a; 2012b), aslında ilk olarak 2005 yılında Oxford Üniversitesi'nde bir kitap ve yanısıra bir yazılımı içeren bir cd olarak piyasaya sürülmüştür. Kitabın editörleri Martin Haspelmath, Bernard Comrie, Matthew S. Dryer ve David Gil, yazılımı geliştiren de Hans-Jörg Bibiko'dur. Bu kitap ve cd, Max Planck Enstitüsü tarafından yürütülen bir projenin ilk çıktılarıdır. Max Planck Enstitüsü 2008 yılından beri bu projenin çıktılarını internet kullanıcılarının hizmetine sunmuştur. Projede, 2560 dilin gramerleri taranarak 192 yapısal özellik tespit edilmiştir. Örneğin bu projede herhangi bir dil için biricik denilebilecek herhangi bir özellik bulunmadığı, ama örneğin 112 dilde gelecek zaman çekimi olmadığı belirlenmiştir.

4- *CLICS3*: 2020'de güncellenen bir veri tabanıdır. İngilizce uzun adı *World's Largest Database of Cross-Linguistic Lexical Associations*, Türkçe uzun adı *Dünyanın En Büyük Çapraz (Karşılaştırmalı) Dilbilimsel Sözcük Birliklikleri Veri Tabanı*'dir. Almanya'da Max Planck Enstitüsü tarafından oluşturulan ve adında "sözlükbirim" ifadesi geçmesine rağmen esasında bir anlambilgisi çalışması olan bu projede 3156 dil, 2906 kavram bakımından incelenip eşleştiriliyor (Rzymiski vd., 2020). Örneğin hangi dillerde "uçan" ve "böcek" kavramları aynı sözcükle, hangi dillerde farklı sözcüklerle ifade ediliyor? Dünya dillerindeki anlamların sözcüklerindeki dağılımları nedir? Bu proje, örneğin Türkçede "iğne"yle "batan" veya "iğne"yle "diken" neden farklı sözcüklerle ifade edilir veya neden Rusçada "ahşap" ve "ağaç" kavramları için tek sözlükbirim ("dérevo") kullanılıyor, sorularına cevap bulmak için bize eşsiz veriler sunuyor.

Bu bağlamda, bir tipoloji projesi olmamakla birlikte, dünya dilleri hakkında bilgi veren ve bilgileri sürekli güncellenen *Ethnologue* adlı internet yayını da dikkate değerdir. İlk olarak 1951 yılında Richard Pittman'ın 40 dil üzerine gözlemlerini paylaştığı küçük bir kitapçık olarak basılan bu çalışma, 2009'a kadar sürekli genişletilerek basılmış, 2009'da bir internet yayını olmuştur. 22. versiyonu 2019'da hizmete sunulan ve yazık ki kullanımı ücretli hale getirilen *Ethnologue*'da bugün 7.117 dille ilgili bilgiler ve istatistikler vardır.

Elbette bu projelerin ve envanter çalışmalarının, veri tabanlarının genişliği, betimlemelerin gerçeği tam olarak yansıtıp yansıtmadığı, dünya dillerinin genetik farklılaşmalarını tatmin edici bir biçimde ortaya koyup koymadığı, çalışmaların hangi tür ve tarihli metinlere dayandığı vb. noktalarda %100 güvenilir olmayabileceğini düşünebiliriz. Ancak yine de her birinin heyecan verici çabalar olduğunu söylemek ve dil arşivlemelerinin (illaki dil ölümlerinin büyük bir hız kazandığı bu dönemde) dilciliğin ilk

koşulu olduğunun bilinciyle, her birinin ayrı ayrı hakkını teslim etmek gerekmektedir.

Bu projeler gösteriyor ki tipoloji veya dil evrenseli araştırmacısı olmak için birçok dilin temel dilbilgisi özelliklerine hâkim olmak gerekiyor ve tahmin edileceği üzere, çok dilli olmanın pek önemsenmediği ülkemizde bir çırpıda onlarca tipolog adı sayılamamaktadır. Üstelik Türkiye çok kültürlü, çok dilli bir ülke olduğu hâlde ve hâlihazırda özellikle Ortadoğu ve Afrika kökenli binlerce üniversite öğrencisini bünyesinde ağırladığı hâlde. Yani bir hazine üzerinde oturduğumuz ve başka bir hazine kendiliğinden ayağımıza geldiği hâlde.

Bununla birlikte, dünyadaki tipoloji araştırmalarında Türkçenin (Arapça gibi) çok şanslı bir konumda olduğu söylenebilir. Çünkü dünyadaki sondan eklemeli dillerin en tipîği olarak Türkçe ve bükünlü dillerin en tipîği olarak Arapça, dünya tipoloji çalışmalarında mutlaka kendilerine yer buluyor ve kendilerinden mutlaka söz ettiriyorlar. Tıpkı yeni eğilimler içinde olmasına rağmen Çincenin hâla dünyadaki tek heceli dillerin en tipîği olarak kendinden söz ettirmesi gibi. Ancak belirtildiği gibi, “Dünya tipoloji araştırmacıları içinde kaç Türk’ün adı geçiyor?” sorusuna yazık ki çok umut verici cevaplar verilemiyor.

Tipologlar dünya dillerinin sesbilgisel, biçimbilgisel, sözdizimsel ve anlambilgisel tipolojilerini ortaya çıkarmaya çalışıyorlar. Bunun için belirtildiği gibi, sosyologlarla, etnologlarla ve antropologlarla kol kola girecek birçok dili veri kaynağı olarak değerlendirmeye çalışıyorlar. Tipolojik incelemelerin ülkemizdeki en bildik ve ünlü olanı ise biçimbilgisel tipoloji incelemeleridir. Bu incelemelerin artık eskimeye başlayan ilk bulguları, Türkiye’de “tipoloji” terimi kullanılmaksızın ve hatta çoğu zaman ilgili belirlemelerin biçimbilgisel tipoloji belirlemeleri olduğunu farketmeksizin ortaöğretimde bile sıklıkla ele alınmaktadır. Bu bulgular şu soruyla ele alınmaktadır: “Dünyada kaç çeşit dil vardır?” Cevap hemen: “Tek heceli, eklemeli ve bükünlü.” biçiminde olmaktadır. Ancak dil araştırmacıları olarak elbette bu cevapla yetinmek ve böylelikle dünyadaki diğer dillerle ilgili sorumluluğumuzu yerine getirdiğimiz düşünmek doğru olmayacaktır.

Buna göre, dilbilimsel tipoloji ne yalnızca dünyadaki dillerin biçimbilgisel analizlerini yapmaktan ibarettir ne de biçimbilgisel tipoloji analizleri dilleri “tek heceli”, “eklemeli” ve “bükünlü” biçiminde sınıflandırmaktan ibarettir. Yine belirtildiği gibi, tipologlar dilleri sesbilgisel, sözdizimsel ve anlambilgisel bakımlardan da sınıflıyorlar. Ayrıca günümüzde biçimbilgisel analizlerde artık “analitik”, “sentetik”, “birleştiren (kaynaştıran)” diller gibi kategorilendirmeler de vardır. Bu anlamda Türkçe yalnız eklemeli değil aynı zamanda sentetik bir dildir.

Bu noktada iki konuya daha değinmek yerinde olacaktır:

1- Türkçenin genel tipolojik özellikleri nelerdir?

2- Türkçenin veya başka herhangi bir dünya dilinin tipolojik özellikleri değişmez midir?

İlk soruyla ilgili Lars Johanson'un belirlemeleri dikkat çekicidir. Johanson Türkçe için 46 tipolojik özellik sıralamıştır⁵:

- Bitişkenlik
- Sonek kullanımı
- Eklerin art arda sıralanması
- Sınırlı ve önceden kestirilebilir biçimbirim varyasyonu [biçimbirimlerin alomorf görünümleri]
- Eklerin heceliliği [her bir ekin genellikle tek heceye karşılık gelmesi]
 - Eklerde kademeli niteleme [örneğin *gözlük*'ün *göz*'le; *gözlükçü*'nün *gözlük*'le ilgili olması]
 - Bazı eklerin esnekliği [örneğin *öğrenci ve velileri* öbeğinde *+ler* ekinin aynı zamanda *öğrenci*'yle de ilişkilmesi]
 - Enklitik edatlar [*da / de* gibi]
 - Biçimbilgisel olarak tam olarak ayrılmamış sıfat kategorisi [sıfatların isimlerden yalnızca sözdizimsel olarak ayrılması]
 - Yalın durumun eksizliği
 - Karşılaştırma kalıbı [Johanson'un Türkçe için belirlediği *karşılaştırılan + ayrılma durum eki + karşılaştırılan* karşılaştırma tipolojisi tartışmaya açıktır.]
 - İsimlerde birleşiklik [*çamaşır dolabı, kalem kutusu* gibi]
 - Belirtili isim tamlaması
 - Sıfat tamlamalarında uyum işaretinin olmaması [sıfatlarla isimlerin durum, cinsiyet ve sayı bakımından uyumlu olmaması]

⁵ Her bir tipolojik özellik ile ilgili olarak, okuyucunun işini kolaylaştırması bakımından köşeli araç içinde verilen bilgiler ve sıralanan örnekler tarafımıza aittir.

- Temel sayılardan sonra teklik [*beş kitaplar*, değil *beş kitap* kullanımı. Ancak Osmanlı döneminde bu duruma aykırı kullanımlar da olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.]

- Sözdiziminde sola dallanma

- Cümle kurucularının nitelenmesinde kademelik [*Akşam yediğim yemek beni rahatsız etti.* cümlesinde yemek akşam yendiği gibi, muhtemelen rahatsız olma durumu da akşam olmuştur.]

- Bağlı cümle yapısı [Yan cümlelerin *bitimsiz yüklemleştirici* eklerle (fiilimsilerle) kurulması, bu fiilimsilerin bazan kişi işareti bulundurması veya bazen bulundurmaması gibi]

- Bazı bağlaçların bitişmemesi [Burada *bitişmek*, bağlacın, yan cümle kuruluşu ve yan cümlenin ana cümleye katılışı konusunda başat kurucu rol üstlenmesi anlamında düşünülmüş gibi görünmektedir. Türkçede öteden beri bu tür bağlaçların sayısı azdır. Ayrıca örneğin şartlı yan cümledeki *eger*, *şayet* cümle başı bağlaçları gerçekte kullanılmayabilirler de.]

- *De-* fiilinin zarf-fiil biçimlerinin [doğrudan] alıntı edatları ve amaç bildiren bağımlılaştırıcılar olarak kullanılması [*“Başaracağım” diye kendini teselli etti veya Çok para kazansın diye gibi.*]

- Sonçekim edatı kullanımı [Bu durum Türkçenin ÖNY dili olması ve sola dallanmasıyla da uyumludur.]

- Tamlayan durumunda özne [İsim-fiil ve sıfat-fiillerle kurulan bazı yan cümlelerde öznenin tamlayan durumunda olması: *Ali'nin gelmesi, evin yandığını* gibi.]

- Durum eklerinde çok işlevlilik [Örneğin +da eki *yolda* kullanımında “üzerinde”, *evde* kullanımında “içinde” anlamı katar.]

- İyelik anlatan yüklemlemeler [Örneğin “sahip ol-” anlamına gelen İngilizce *have* ve Almanca *haben* fiiliyle yapılan cümleler Türkçede *var* ismiyle yapılır.]

- Karmaşık fiil sistemi

- Dolaylılık biçimbirimleri [Örneğin *Ali gelmiş.* cümlesi söylenti, dolaylı öğrenme, dolaylı deneyim, sonuç çıkarma, var sayma vb. kiplik anlamları verebilir.]

- Ekleşik fiiller [*yazıp dur-* yapısındaki *dur-*, *geliver-* yapısındaki *ver-* gibi.]

- Anaför kullanımında sınırlılık [*Ali kendisinin eve vardığını haber verdi. yerine Ali eve vardığını haber verdi. gibi veya Türkçe fiil çekimlerinde işaretsizliğin 3. tekil kişiyi işaret etmesi gibi.*]

- Soru eki [Türkçede cevabı *evet / hayır* olan cümlelerde, cümledeki yargının bütünü cümlenin sonuna soru eki getirilerek sorulur; cümledeki her bir sözce ise kendi sonuna soru eki alır.]

- Cinsiyetin olmaması [Johanson'un burada kastettiği biçimbilgisel cinsiyet kategorisi olmalıdır. Nitekim birçok dil gibi Türkçede de biyolojik canlılarla ilgili cinsiyet, yani gerçek cinsiyet ayrımı vardır: *tavuk-horoz, kadın-erkek* gibi.]

- Artikel [tanımlık] kullanılmaması [Johanson'un kastettiği bağımsız bir biçimbirim olarak belirlilik işaretleyicisinin olmaması olmalıdır. Nitekim, kendisinin bundan sonraki 2 maddede sıraladığı gibi, eklemeli bir dil olarak Türkçe, belirtme durum ekiyle ve tamlayan durum ekiyle isimleri belirli kılabilmektedir. Ayrıca iyelik eki de iyelik işlevi dışında belirli kılma işlevine sahiptir.]

- Belirtmenin belirtme durumuyla sağlanması
- Belirtmenin ilgi durumuyla sağlanması
- Ettirgen çatı yapılanmasında yönelme durumunun kullanılması [*Mektubu Ali'ye yazdırdım. gibi.*]

- Tekrardan oluşan bileşikler [*kitap mitap* gibi.]
- İkilemeyle pekiştirme [*kara kapkara* gibi.]
- Tipik ünlüler [*ö, ü* ünlüleri ve kısmen de *ı* ünlüsü]
- Tek ünlülere eğilim [diftonglardan kaçınma]
- Kısa ünlüler [Uzun ünlüler, çoğu Türk dili için tipik değildir.]

- Tipik olmayan sesbirimler [Sızıcı ünsüzler, gırtlak ünsüzleri ve geniz ünsüzleri az sayıdadır ve bunlar Türkçe için tipik değildir.]

- Sözcük başı sesbirimlerde sınırlılık [Türkçedeki her ünsüzle sözcük başlamaz.]

- Ön-art ayrımı [Sesbirimlerin büyük çoğunluğu ön-art karşıtlarıyla bulunur.]

- Ses uyumu [Dil uyumu ve dudak uyumu güçlüdür.]
- Bazı ünsüz öbeklerinden kaçınma [Sözcük sonlarında ve hece sonlarında bulunabilen çift ünsüzlerde sınırlılık vardır, hatta bundan kaçınma söz konusudur. Arapça *zıkr*, Türkiye Türkçesinde *zikir*; Türkiye Türkçesinde *borç*, Kazan Tatarcasında *burıç* gibi.]
- Ünsüz benzeşmesi [Türkiye Türkçesinde *Soğdca* ve Arapça, Kırgızca *kitepter* “kitaplar” ve *Kırgızdar* “Kırgızlar” gibi.]
- Son seste ötümlülüğün azalması (Johanson, 2007: 38-47).

“Türkçenin veya başka herhangi bir dünya dilinin tipolojik özellikleri değişmez midir?” biçimindeki ikinci soruya ise şöyle cevap verilebilir: “Diller temel tipolojik özellikleri bakımından dirençli olsalarda gerçekte dillerde *değişmez* hiçbir düzlem yoktur.” Bugün örneğin Ermenice ve Farsça temsilcisi oldukları Hint-Avrupa dil ailesi için *atipik* dillerdir. Birçok araştırmacı gibi Lars Johanson da bunu Türkçenin etkisiyle açıklıyor (2007: 75-76). Ama etkiler çoğu zaman karşılıklı olmaktadır. Her dil gibi Türkçe de çeşitli diliçi veya çeşitli dildışı nedenlerle, her düzlemdeki *tipik* özelliklerini değiştirebilir, bunlardan vazgeçebilir. Bugün Türkçe büyük ölçüde yukarıda sıralanan *tipik* özelliklerini sürdürse de sesbilgisinden sözdizimine yeni eğilimler gösterdiği kabul edilmelidir. Bununla ilgili birkaç gözlem paylaşılabilir:

1- Türkçe sıfatlarda dereceleme için ne zamandan beri kendisi için tipik olan sonek (+*rak* / +*rek* ekini) kullanmayı bırakıp bükünlü analitik diller gibi sıfatın başına *daha* zarfını getirmeye başlamıştır? *Yigrek* ve *ufarak* ne zaman ve neden *daha yeğ'* e ve *daha ufak'* a dönüşmüştür? Türkçenin bir kategoriye artık biçimbilgisel bir olanakla değil *daha* zarfı kullanmak gibi sözdizimsel bir olanakla işaretlemesi neyle ve nasıl açıklanabilir?

2- Türkçe için durum kategorisinin işaretlenmesi için durum eklerinin kullanılması tipik, edatların kullanılması atipik bir tercihtir. Baş öge düzeni konusunda uyumlu olmak (yani prepozisyon değil postpozisyon kullanmak) koşuluyla, Türkçe de durumu zaman zaman edatlarla ifade edebilmektedir:

Sana aldım. – Senin için aldım.

Çocukça davrandı.- Çocuk gibi davrandı. gibi.

Peki bugün Türkiye Türkçesinin araç durum eki, yön gösterme eki gibi bazı durum eklerinden büyük ölçüde vaz geçip onların yerine *ile*, *doğru* edatlarını kullanmasının nedeni nedir? Türkçenin bu davranış değişikliğinde en eskiden beri Hint-Avrupa dilleriyle yoğun bir temas içinde

olması etkili olmuş mudur (Türkçede sözdizimsel durum çekimi için bk. Öner, 1999)?

3- Türkçe için sondan eklemelilik tipik bir durumdur. Peki bu onun belirsiz ve büyük bir olasılıkla görece uzun bir zaman sonra bazı sıfatları görevselleştirip onları ekletmeyeceğinin garantisi olabilir mi? Neden Türk Dil Kurumu'nun bütün yönlendirmelerine rağmen bugün *ön*, *öz*, *baş* vb. sözlerle kurulmuş sıfat tamlamalarını bitişik yazma eğilimindeyiz: *özçekim*, *özgeçmiş*, *özeleştirir*, *önsöz*, *önsezi*, *önyargı*, *başöğretmen*, *başhekim*, *başkomutan* vb. (bkz. Balcı-Kanatlı, 2000)

4- Aşağıdaki cümle tipleri Türkçe için tipik midir:

Emin ol, gelir.

Bilmem gelir mi?

Sanmam gelsin.

İster misin, sınavdan 100 alsın?!

İstemem gelsin.

Ne istiyorsun söyleyeyim?

Ne diyorsun bu işe?

Görmüyor musun yorgunum.

Bunlar iç dinamiklerle gelişen yapılar gibi görünüyorlar ve “basit devrik yapılar” ve “birleşik devrik yapılar” olarak sınıflanabilirler. Basit devrik yapılarda basit cümlenin yüklemi başa çekilirken, birleşik devrik cümlelerde baş öge durumundaki ana cümle yüklemi başa çekilmektedir. Burada özellikle birleşik devrik yapılar yalnızca bir devirme işleminin mi yoksa tipolojik yeni eğilimlerin mi verileridir, yoksa yalnızca ikincisinin mi?

Bir de büyük ölçüde çeviri gibi görünen kullanımlar var:

Umarım gelir.

Sanırım / Sanıyorum / Zannederim / Zannediyorum gelmeyecek.
gibi.

Bunlar ilk bakışta Fransızca veya İngilizce çeviriler gibi görünüyor. Acaba bu tür cümleler Türkiye Türkçesinde ne zamandan beri görülüyor? Eğer Fransızca ise Türkçedeki ilk örneklerini 19. yüzyılda yani Tanzimat döneminde görmemiz gerekiyor. Acaba öncesinde durum neydi? Bunları elbette, kökleri en eski Türk dilleri-Fars dilleri ilişkilerine (Eski Uygurcaya) dayanan, ancak Osmanlı Türkçesi dönemindeki yoğun Türkçe-

Farsça ilişkileriyle güçlenen *ki* bağlaçlı birleşik cümlelerle açıklamak ve bu tür cümlelerdeki *ki* bağlacının eksiltilmesi olarak görmek mümkündür. Ancak, bu durumda da akla şu soru gelmektedir: Türkiye Türkçesi bu *ki*'leri neden bu denli eksiltme eğilimi göstermektedir veya *ki*'lerin bu denli eksiltmesini tetikleyen şey nedir?

5- Şartlı yan cümlelerin şart eksiz ve *eger*, *şayet* cümle başı edatlarıyla veya *-dığına göre* anlamlı yan cümlelerin Arapça *mâdâm* + Farsça *ki* ile kurulması Farsçanın ve Arapçanın Türkçe sözdizimine tipolojik etkileri olarak değerlendirilebilir mi:

Eger bu şartı yərinə yetirəbildin, biz sənə qonaxlıx verəcəyik; yox yərinə yetirəbilmədin, sən bizə qonaxlıx verməlisən. “Bu şartı yerine getirebilirsen biz sana ziyafet vereceğiz, yok yerine getiremezsen sen bize ziyafet vereceksin.” (Bir Azerice Nasrettin Hoca fıkrasından).

Madem ki geldin o halde konuşalım. “Geldiğine göre konuşalım.” gibi.

6- Türkçenin öbek yapı bakımından tipik özelliği baş ögeyi sona yerleştirmektir. Bu değişkenlerin birbirine denk olmadığı isim ve sıfat tamlamaları gibi kapalı söz öbekleri için de edat öbeği ve fiilimsi öbekleri gibi açık söz öbekleri için de böyledir. Tamlama türü öbeklerden isim tamlamasında tamlanan değişkeninin iyelik takısını alması bu öbeğin bir diğer tipik özelliği, Türkçe belgesel olarak izlenebilen ilk dönemlerinden bu yana takısızlığı da tipik hâle getirme eğilimi göstermiştir: *Türk budun*, *Seyhan Otel*, *Adana kebab*, *Duygu Cafe*, *tavuk çorba*, *çocuk giyim* gibi. Ancak tamlananın takısız olması yanında baş öge olarak öbeğin başına yerleştirilmesi, bir başka yabancı bir etkinin de içselleşmeye başladığı anlamına gelmez mi? Aksi hâlde *İstanbul Kanalı* demek yerine *Kanal İstanbul* demeyi, *Seyhan Oteli* yerine (veya belki en azından *Seyhan Otel* yerine) *Otel Seyhan* demeyi, *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası*'nı *Borsa İstanbul (BİST)* olarak değiştirmeyi, *15 Numara* yerine *Numara 15* veya *No 15* demeyi, *3. Cilt* yerine *Cilt 3*, *Birdal Eczanesi* yerine *Eczane Birdal* demeyi veya *TV8*'i, *Kanal D*'yi, *Haber Türk*'ü öbek görünümleri bakımından nasıl açıklayabiliriz?

Sonuç

Dünyadaki bilgisayar destekli ve büyük çaplı tipoloji ve dil evrenselleri çalışmaları, dil akademisyenlerinin dil bilgisini yaratma, kullanma ve betimleme biçimleri konusunda durup uzun uzun düşüncelerini gerektiriyor. Dünya dilleri için bilgisayarlı dilbilim yöntemleriyle ve istatistiksel olarak analiz edilebilen veri gün geçtikçe artıp büyüyor. Her doğal insan dili gibi bize “eşsiz” görünen, duygusal bağlarla bağlandığımız, kendimizi kullanırken veya betimlerken güvende hissettiğimiz Türkçe acaba dünya

dilleri içinde nasıl bir yer kaplıyor, sandığımız kadar “eşsiz” ve “benzersiz” mi yoksa dünya dilleriyle birçok tipolojik özelliği mi paylaşıyor? N. E. Uzun, Türkçenin “(...) hiçbir özelliği onu, dünya dilleri arasında sıradışı veya marjinal bir dil olarak öne çıkarmamaktadır.” diyor (2012b, s. 132). Şu durumda herhangi bir dilin dünya dilleri içindeki yerini betimlerken daha gerçekçi olabilmek için dünya dilleri üzerine yapılan çalışmaların farkında olmak ve yukarıda belirtilen veriyi kullanabilmek gerekiyor. Bilgisayarlı dilbilim, derlem dilbilim ve istatistiksel dilbilim çalışmalarına bir de yapay zekâ çalışmalarını ekleyelim: Acaba bir gün aynı anda onlarca dili konuşabilen, konuştuğu bu dillerle ilgili dilbilgisi betimlemeleri yapabilen, diliçi veya diller arası çeviri yapabilen yapay zekâ olacak mı, olacaksa bu durum karşısında biz şimdiki dilcilerin bir B planı var mı ve olması mümkün gibi görünen bu şeylere hazır mıyız? Bütün bu sorulara cevap bulabilmek için biz dil araştırmacılarının kendi güvenli alanlarımızdan çıkmamız, giderek küçülen yerkürede neler olup bittiğine daha fazla odaklanmamızı gerekiyor. Bütün bu süreçte Türkçenin, diğer birçok dil gibi, her düzlemdeki tipolojik görünümleri bakımından da dinamik bir yapıda olduğunu, yeni eğilimler geliştirebileceğini kabul etmek gerekmektedir. Türkler hemen hemen hiçbir zaman dışa kapalı, yalıtılmış (izole) bir yaşam sürmediklerine göre dillerinin de durağan bir görünümde kalmasını beklemek doğru olmayacaktır. Değişimler dil araştırmacısına ilk aşamada en basitinden *anlatım bozukluğu*, *yazım (imla) hatası*, *dil yanlışsı*, *bozulma*, *yozlaşma* vb. gibi gelebilir ve değişimlere doğal olarak ilk aşamada direnç gösterilecektir. Ama bu belki de Türkçenin geleceğe uzanması için yeni koşullara ayak uydurması, belki yeni gereksinimlere göre “gömlek değiştirilmesi” olarak bile yorumlanabilir. Belki Latince gibi köklü bir bilim ve sanat dilinin bugün neredeyse ölü diller içinde sayılmasının nedeni, mümkün yapılarında ısrarcı kalması, yeni mümkün yapılara direnmesi, kısacası gömleğini değiştirememesidir.

KAYNAKLAR

Basılı Kaynaklar

- BALCI, Tahir - KANATLI, Faik (2000), “Türkçenin Gelişme Eğilimleri: Önekimsilerle Eylem Türetimi”, *Dil Dergisi*, S. 94, s. 65-74.
- BRADSHAW, Joel – CZOBAR, Francisc (Çev. ve Yay.) (2005), *Otto Dempwolff’s Grammar of the Jabem Language in New Guinea*, Hawai Üniversitesi Yay., Honolulu.
- BRETON, Roland (2017), *Dünya Dilleri Atlası*, Çev.: Orçun Türkay, NTV Yay., İstanbul.

- CHUMAKINA, Marina – CORBETT, Greville G. – BROWN, Dunstan (2008), *Archi Language Tutorial (The Annual Meeting of the Linguistics Association of Great Britain (10-13 Eylül 2008))*, Colchester, Essex Üniversitesi Yay., İngiltere.
- COMRIE, Bernard (2005), *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*, Çev.: İsmail Ulutaş, Hece Yay., Ankara.
- DALBY, David (2000), *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities 1-2* Hebron, Linguasphere Yay., Galler.
- GREENBERG, Joseph H. (1990), "Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements", *On Language (Selected Writings of Joseph H. Greenberg)* Yay.: Keith Denning- Suzanne Kemmer, Stanford Üniversitesi Yay., California, s. 40-70.
- JANSEN, Tore (2016), *Dillerin Tarihi*, Çev.: Mehmet Doğan, Boğaziçi Yay. İstanbul.
- JOHANSON, Lars (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev.: Nurettin Demir, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- ÖNER, Mustafa (1999), "Türkçede edatlı (sentaktik) isim çekimi", *Türk Dili*, S. 565, s. 10-18.
- ÖZALAN, Uluhan (Çev.) (2008), "Joseph H. Greenberg- Anlamlı Dil Unsurlarının Diziminde Görülen Bazı Evrensel Dilbilgisi Kuralları", *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 63-86. (İngilizce orijinal metnin bulunduğu kitap: *Universals of Language*, MIT Yay., Londra 1963, s. 73-113).
- RZYMSKİ, C.-TRESOLDİ, T.-GREEHİLL, S. J. vd. (2020), "Cross-Linguistic Colexifications, Reproducible Analysis of Cross-Linguistic Polysemies", (Türkçe adıyla: "Dilbilimsel Ortaklaşmalar Veritabanı, Dilbilimsel Polisemilerin Tekrarlanabilir Analizi"), *Scientific Data*, S. 7.
- UZUN, Nadir Engin (2012a), "WALLS Yapabilir miyiz?", *26. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri (24-26 Mayıs 2012)*, Yay. Haz.: N. Baykal- K. Büyükkaracı-G. Ulusoy, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta.
- UZUN, Nadir Engin (2012b), "Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri Üzerine", *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, S. 19 / 2, s. 115-134.
- YILMAZ, Emine (2016), "Türkçenin Tipolojisi", *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Kuramlar, Yöntemler, Beceriler, Uygulamalar*,

Yay. Haz.: Faruk Yıldırım-Burak Tüfekçiođlu, Pegem Akademi Yay., Ankara, s. 1-15.

Elektronik Kaynaklar

Ethnologue, (bugün dünyadaki dillerin sayısı ile ilgili olarak), www.ethnologue.com (Erişim tarihi: 18.10.2020).

UNESCO, Intangible Cultural Heritage, (Silbo Gomero ıslık diliyle ilgili olarak), www.ich.unesco.org (Erişim tarihi: 20.11.2020).

Wikipedia, (Wolof diliyle ilgili olarak), www.tr.qaz.wiki (Erişim tarihi: 18.11.2020).